

[0045]

17. In nijsgjirrich Amelanner wurd.

Mei de etymology fan it Frysk is der mear heljen oan 'e klink as guodden leauwe ¹⁾). Dat sil eltsenien gau foar 't forstân ha, dy't him yn 'e skiednis fan ús telfoarrie bijowt. Hoe wichtich - ek foar de stavering - de wurdôflieding wêze kin, die my okkerdeis wer bliken, doe't ik yn it Wb. fan Waling Dykstra ²⁾) it wurd *toad* 'droege kouweding' lies en dit mei oare talen forbine woe. De wurdboekskriuwers fornije ús, dat it wurd yn har tiid op it Amelân foarkaem, hja hawwe it sa út 'e folksmûle optekene, tink. Ut oare kontreien fan Fryslân is dy namme harren net bikend. As nijsgjirrige bisûnderheit fortelle se der noch by, dat earmelju op it eilân sokke dongplasters opfandelen en foar branje brûkten.

By it sykjen nei it komôf fan in Frysk wurd kin it Ald-Ingelsk ús faken op 'e glead bringe. Soks kaem yn dit gefal ek wer treflik út, hwant it Angelsaksysk biwarret it substantyf *tord*, dat neffens de omskriuwing fan Holthausen, Altenglisches Wb. 351, 'Kot, Mist' bitsjut. Sûnder mis hawwe wy hjir mei itselde bigryp to krijen. De bitsjutting is ommers folslein gelyk en ek de lûding komt aerdich oerien, útsein dan de *r*, dy't yn 'e Fryske wjergera net mear foun wurdt. Dit lêste mei alhiel gjin biswier wêze, om it Amelanner wurd mei it Angelsaksyske yn 't lyk to stellen. It stomwurden fan 'e *r* is nammers in tige gewoan en algemien forskynsel yn ús tael. Noch net sa lang lyn hawwe de hearen Boelens en Hoekema de kwestje fan 'e stomme *r* yn dit tydskrift bihannele. Ik wiis dêrom allinne mar op krekt deselde konsonanteforbinning yn *board*, *koarde*, *moard*, *noard*, dêr't de *r* ek net mear yn útsprutsen wurdt en dy't de neiteam faeks as *boad*, *koade* ensfh. staverje sil! Foar de histoaryske lûdleare wolle wy efkes fêstlizze, dat it oarspronklik koarte wurdlûd *o* yn letter iuwen rutsen en yn it ôfgeande twalûd *oa* oergien is. Hwat de *r* oanbilanget, dy wie, lyk as yn alle *rd*-forbiningen oan 'e ein fan in wurd, foar de dea opskreaun.

As wy ienris sa fier binne, hoege wy de tried mar ôf to wuoljen. Wy sjogge dan, dat it bidoelde wurd ta de west- en noardgermaenske telfoarrie heart, hwant njonken it ags. *tord*, dat yn it nijingelske *turd* fuortlibbet, bistiet der ek in âldnoarsk *torð*, inkeld yn gearstallingen, lyk as *torð-ýfill* 'strontrûp'.

It is lykwols net nedich, sa fier fan honk to gean, hwant ek yn it oanbuorjende Hollânske taelgebiet wie it wurd ienris folksriem. Sa stiet it by Kiliaen to boek as *tort*, *†torde*³⁾), wylst it Middelnederlânsk Wb. de foarmen *tort*, *toort*, *torde*, *torte*, *toert*⁴⁾) 'dong, kjitte' neamt. As men witte wol, hwer't dit subst. yn it Etym. Wb. fan Franck - v. Wijk to finen is, dan moat men it wurd *tor*⁵⁾) opslaen, dat fan guon ûndersikers ôflaet wurdt fan de âldere gearsetting *tort-wevel* (Kiliaen), ags. *tord-wifel*, âldnoarsk *torð-ýfill* 'strontrûp' (sj. boppe),

1) J.J. Hof, Fjirtich jier taelstriid IV, Dokkum 1942, s. 140.

2) W. Dykstra e.o., Friesch Woordenhoek III, Leeuwarden 1911, s. 292.

3) Kiliaen, Etymologicvm tevtonicae lingvae 1777), s. 679.

4) J. Verdam, Middelnederlandsch Wb., dl. VIII (1916), kol. 600; Mnl. Hwb. (1932), s. 615.

5) Franck-v. Wijk, Etym. Wb. der Ned. taal (1912), s. 703.

De etymologen bringe dizze haednamme yn forbân mei it Letlânske *dirst* ‘cacare’, mar dat kin nou fierders neat skele.⁶⁾ Wy moatte it al achtslaen, dat it wurd fan de yndogermaenske basis **der-* ôflaet waard en ‘hegerop’ oan de tiidwurden *tarre* ‘fortarre’ en *toarne* bisibbe is⁶⁾ As Kiliaen dêrom seit, dat it bigryp ‘vetus. Flandr.’ is, dan hat er it, hwat de âldens oangiet, grif by de rjochte ein,

Doe’t de ôflieding fan *toad* < *toard* < **tōrd* < **tord* troch forgeliking mei oare talen foar my net mear yn ‘e kiif stie, waard myn bitinken ynienen op in plak, dêr’t ik it alhiel net forwachte hie, bifêstige. Yn it Harmen-Sytstra-Boek, in hulde fan de Jongfryske Mienskip en ûnderskate oaren oan de greate Fryske lieder út it midden fan ‘e 19de ieu, hat Prof. Mr. D. van Blom nammentlik in artikel oer ‘It riedling fan it Amelân’ skreaun. Foar ús doel is de folgjende oanhael hjirút fan bilang:

‘Fen âlds altiten sochten de earmere ljuwe op ‘e mienskar de droege hynste- en kouwedong om hjar as branje to brûken. Men mei dit wol as in gewente-rjucht biskôgje, dêr’t it âlde ‘markerjucht’ yet yn libbet mei syn grounbigjinsel, det alle fébisitters fen it doarp oanspraek hienen op ‘e mienskar en op hwet dizze opbringe koe. Dy droege dong neame de Amelânners ‘**toart**’; it wurd hat wol in fryske klank, mar nin Fries hat my sizze doaren, det er yn Fryslân it earne heart hat, wylst ik itselde wurd yn ‘e selde bitsjutting op it hollanske Texel foun hab en bûtendat yn in skrift oer Skylge yet de meidieling, det it dêr bikend is yn Midslân, krekt it ienige doarp fen dit eilân, dêr’t net Frysk mar Hollânsk spritsen wirdt.’⁷⁾

It opmerklike is, dat v. Blom it substantyf hjir as *toart* oanjowt - dus mei in *r* -, in biwiis, dat Waling Dykstra de foarm ûnkrekt, of better sein; net yn ‘e etymologyske stavering, fêstlein hat. Soks docht ús gjin nij by in wurd, dat nei alle tinken sa út ‘e folksmûle opheind en yn it wurdboek tolânne kommen is. Wy sille dus tonei net *toad*, mar *toard* skriuwe moatte, as wy ús tominsten oan ‘e biwende stavering hâlde wolle.

Foar Skylge hawwe wy it tsjûgenis fan G. Knop, hwa’t it nijsgjirrige wurd *toard* ek al opfallen wie en dy’t der yn ‘Onze Taaltuin’ oer skreaun hat. Hy seit dêrre: ‘Een *toard* is een stuk droge koemest; koekoeken, noemde onze meester ze. Arme mensen, die geen eigen land hebben, zochten de *toard* op van ‘t groene strand, of ze kregen van een boer verlof *toard to sykjen*. Op eigen land werd de *toard* gekeerd, om door en door droog te worden’⁸⁾.

It boppe oanhelle artikel fan v. Blom makke my fierders yndachtich op ‘e tael fan it eilân Teksel, dy’t wy nou maklik rieplachtsje kinne yn it wurk fan Dr. S. Keyser ‘Het Tessels’ (1951). Yn dit boek lêze wy op s. 202 it neikommende: ‘*tóórt* of *toêrt* of *tórt*, gedroogde schapenmest, die vroeger als brandstof werd gebruikt, bijv. onder een ijzeren pot om het waswater aan de kook te brengen.’

6) A. Walde-J. Pokorny, Vergleichendes Wb. der idg. Sprachen I (1930), s. 798, 2e pr. (1949), s. 207;

F. Holthausen, Altenglisches etym. Wb. (1934), s. 351.

7) P. Sipma en D. Kalma. ‘It Harmen-Sytstra-boek’, Snits 1918, s. 75, 76.

8) G. Knop yn ‘Onze Taaltuin’ 5 (1937), s. 94.

Sneupe wy de wurdskiednis fierder nei, dan sjogge wy, dat it subst. ek yn ien fan 'e Dútske geaspraken, it Beiersk, bikend wie, fgl. *zort* (mei de Heechdútske oergong *t > z*)⁹).

As wy de oant nou ta bisprutsen foarmen noch efkes oarderje, dan krije wy dit oersjoch:

Frysk	(Amelânsk):	<i>toa(r)d</i> .
“	(Skylgersk):	<i>toard</i> .
	Tekselsk:	<i>tóórt, toêrt, tórt</i> .
	Kiliaen :	<i>tort, torde</i>
	mnl.:	<i>tort, toort, torde, torte, toert</i> .
	ags.:	<i>tord</i> .
	nijngelsk:	<i>turd</i> .
	âldnoarsk:	<i>torð</i> .
heechdútsk	(Beiersk):	<i>zort</i> .

De geografyske forsprieding fan ús haednamme kinne wy hjir moai dúdlik út ôflêze. En dêrmei is tagelyk klearrichheit kommen yn in op 't earste oansjen riedselich Amelanner wurd, dat – sa't bliken dien hat - diel útmakket fan 'e greате Noardwest-germaenske taelmienskip.

Ta bislút fetsje wy de útkomsten fan dit lytse ûndersiik yn dizze fjouwer punten gear:

- 1) it Amelanner wurd *toa(r)d* hat syn wjergea yn fjouwer Germaenske talen.
- 2) Kiliaen syn bitinken, dat it subst. al âld is blykt goed to wêzen. *toa(r)d* heart by de germaenske basis *tër*, yndogermaensk *der*, dy't 'fille, strûpe, ôfskuorre, ôfspjalte' bitsjut¹⁰).
- 3) de stavering by W. Dykstra, dy't bihalven *toad* ek *toai* (mei de bikende oergong *d>j*) skriuwt, slút har oan by de útspraak, net by de ôflieding.
- 4) in isolearre tongslach as it Amelânsk hâldt mei greате taeijens telfoarmen fêst, dy't earne oars al lang útstoarn binne. Itselde forskynsel die him foar by it Amelânske *tsjelm* 'Fûgelstrûp', dat yn It Beaken XIII, s. 114 e.f. bisprutsen waard.

Alfen o.d. Ryn, Simmermoanne 1954

W.J. Buma.

9) J.A. Schmeller, 'Bayerisches Wörterbuch, 2. Bd., München 1877, kol. 1151.

10) Sj. de literatuer, neamd yn noat 6.